

**НУУЧЧАЛЫЫ-САХАЛЫЫ
ПАДЕЖ ДЬҮӨРЭЛЭҺИИТЭ**

УОПСАЙ БЭЛИЭТЭЭНИН

НУУЧА УОННА САХА ТЫЛЫГАР ПАДЕЖ СИСТИЭМЭТЭ ТУТУЛА ДА, ТУТТУЛЛАР ҮӨРҮЙЭБЭ ДА ОЛУС ЭЛБЭХ УРАТЫЛААХ:

1) нууча тыла 6, саха тыла 8 падежтаах;

2) саха тылыгар нууччалыы «притяжательное местоимение» суолтатыгар дьүөрэ тардыылаах падежтааһын баар (*притяжательное склонение*): *бырааппын/моего брата, бырааккын/твоего брата, бырааккар/твоему брату*;

3) тардыылаах падежтааһын түөрт араастаах: биир биирдээбэ (*быраатым/мой брат*); биир элбэхтээбэ (*бырааттарым/мои братья*); элбэх биирдээбэ (*бырааппыт/наш брат*); элбэх элбэхтээбэ (*бырааттарбыт/наши братья*);

4) падеж суолтата икки тылга куруук биир буолбат: *интересоваться чем/тугу интэриэһиргээ; мстить кому/кимтэн ситис; радоваться чему/туохтан үөр; верить кому/кими итэбэй*;

5) нуучча тылыгар биир падеж суолтатын сахаалыы араастык тылбаастыахха сөп: *к вечеру/киэһэ буолуута, киэһэ буолан эрдэбинэ, киэһэлик; из-за болезни/ыарыытыттан, ыалдьарыттан, ыалдьан, ыалдьар буолан*;

6) саха тылыгар биир падеж халыыба нууччалыы хас да падеж суолтатын биэриэн сөп: *машине, к машине, в машине, на машине, в машину, на машину/массыынаба*.

НУУЧЧА УОННА САХА ТЫЛЫГАР ПАДЕЖ СУОЛТАТА СӨП
ТҮБЭСПЭТ ХОЛОБУРА ЭЛБЭХ. БИЛИГИН ОННО НУУЧЧАЛЫЫ
ХАЛЫЫП ТУРУОРУ ТЫЛБААҢА БАҢЫҢАН, САХА ТЫЛА
СЫЫҢЫРАР. ОНОН ТЧ ЛИТЕРАТУРНАЙ ТЫЛ НУОРМАТЫН БИЛЭН,
ТУТУҢАРА НААДА.

Р.п.: бояться (испугаться), чего/туохтан куттан,
стесняться кого/кимтэн кыбыһын, хотеть (желать) чего/туохха баҕар;

Д.п.: верить кому/кими итэҕэй, мстить кому/кимтэн ситис,
нравится кому/ким сөбүлүүр, подражать кому/кими үтүгүн,
принадлежит кому/ким бас билэр, радоваться чему/туохтан үөр,
удивляться чему/тугудьиктиргээ, улыбаться чему/туохтан мичэрдээ,
учиться чему/туохха үөрэн;

Т.п.: владеть чем/тугу бас бил, грозить чем/туох диэн саан,
заведовать чем/туохха сэбиэдиссэйдээ,
интересоваться чем/тугу интэриэһиргээ, командовать чем/тугу хамаандалаа,
любоваться чем/тугу таптыы көр, пахнуть чем/туох сыта кэлэр,
рисковать чем/туох кутталга киирэр, руководить чем/тугу салай,
увлекаться чем/туохха үлүһүй.

СЫҢЫАРЫЫ ПАДЕЖ Н.-
С. ДЬҮӨРЭЛЭҢИИТЭ

БИЛИҢҢИ КЭМҢЭ НУУЧЧАЛЫЫ-САХАЛЫЫ ТЫЛБААС БИИР МУНААХ
БОППУРУОҢА СЫҢЫАРЫЫ ПАДЕҢЫ ТУТТУУ БУОЛЛА.

«ГСЯЛЯ. ФОНЕТИКА И МОРФОЛОГИЯ» (М.: НАУКА, 1982) МОНОГРАФИЯ БА
СЫҢЫАРЫЫ ПАДЕЖ ТУҢУНАН МАННЫК СУРУИАЛЛАР: «ДАТЕЛЬНЫЙ
ПАДЕЖ В ЯКУТСКОМ ЯЗЫКЕ ЯВЛЯЕТСЯ НАИБОЛЕЕ МНОГОЗНАЧНОЙ И
ШИРОКО УПОТРЕБИТЕЛЬНОЙ ПАДЕЖНОЙ ФОРМОЙ. ПО СРАВНЕНИЮ С
ФОРМАМИ ДРУГИХ ОН ПО СУЩЕСТВУ ВЫПОЛНЯЕТ ФУНКЦИИ
НЕСКОЛЬКИХ ПАДЕЖЕЙ: ДАТЕЛЬНОГО, НАПРАВИТЕЛЬНОГО И МЕСТНОГО.
В ДАТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ ЯКУТСКОГО ЯЗЫКА МОЖНО РАЗЛИЧАТЬ
СЛЕДУЮЩИЕ ОСНОВНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ:

- 1) Обозначение предмета или лица, к которому направлено или назначено действие (с вопросом *кому? чему?*).
- 2) Обозначение места, на котором находится предмет или совершается действие, а также указание времени действия (с вопросом *где? куда?*).
- 3) Обозначение места или предмета, в сторону которого направлено движение или действие (с вопросом *куда? в какое время?*).

В значениях 2 и 3 дательный падеж выполняет *функции обстоятельства места и времени*. Кроме того, имена в форме дательного падежа могут выражать *значение цели, причины, образа действия и других логических отношений*»

БИЛИЙ ИЙГ СВИГИАР ВІВІ ПАДЕЖ
СУОЛТАТА НУУЧЧА ТЫЛЫТТАН
ТУРУОРУ ТЫЛБААС СУОТУГАР АТЫН
ХАЛЫЫПТАРЫ ҮТҮРҮЙЭН ТУРАН ӨССӨ
КЭНГЭЭН ИҺЭР. ОННО ҮС ХАЙЫСХА

КӨСТӨР:

1) тардыы ситими салайыы солбуйар: *үүт былаана - үүккэ былаан; миэхэ быраатым этэ - мин быраатым этэ;*

2) сыстыы ситими салайыы солбуйар: *көмүс ытарба - көмүстэн ытарба;*

3) атын падеж халыыбын сыһыарыы падежка туттуу: *ааны тонгсуйар - аанга тонгсуйар; саһылы бултуур - саһылга бултуур.*

БИЛИНГИ ҮӨРЭХТЭЭХ САХА НУУЧЧАЛЫЫ АРААС ПРЕДЛОГ ҮГҮС СУОЛТАТЫҢ САХАЛЫЫ СЫҢЫАРЫЫ ПАДЕЖ ХААЛЫЫБЫНАН ӨЙДҮҮР (ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ):

- **в** предлог араас суолтатын: аанна тонсуйар (*стучиться в дверь*), тапталга билинии (*признание в любви*), айымныы кириитикэҕэ сыаналана илик (*не получило оценку в критике*), ырыаҕа тыла суолталаах (*значение слова в песне*), институтка проблемата элбэх (*проблем в институте*), почта ночоокко үлэлиир (*работает в убыток*), уотту туттууга сэрэхтээх буолун (*в использовании огня*) - оттон саха тылын **үөрүйэбинэн** ааны тонсуйар, таптыырын этэр, кириитикэ айымныыны сыаналыы илик, ырыа тыла суолталаах, институт проблемата элбэх, почта ночооттоох үлэлиир, уоту сэрэнэн туттун диэн буолара;

- **на** предлог суолтатын: оттукка сыана (*цена на топливо*), эһэҕэ бултуур (*охотиться на медведя*), үөһэ мэндиэмэннэ умайан эрэрэ (*загорелось на верхнем этаже*), хомуска тардар (*играет на хомусе*), эр дьон тапталга көрүүтэ (*взгляд на любовь*), ол тэрилтэҕэ суукка биэрбит (*подал в суд на эту организацию*) - тыл үөрүйэбинэн оттук сыаната, эһэни бултуур, үөһэ мэндиэмэн, умайан эрэрэ, хомус тардар, эр дьон тапталы көрүүтэ, тэрилтэни суукка биэрбит дэнэр;

- **у** *предлог суолтатын:* Куриловка ойууламмыт түбэлтэ (описанный у Курилова), кинилэргэ бастакы оҕо этэ (у них был), миэхэ бириэмэм суох (у меня нет времени), билинҥи ыччакка олоҕо чэпчэкигэ суох (жизнь у молодежи), дьахтар эригэр итэҕэлинэн туһанар (пользуется у мужа) - тыл үөрүйэҕинэн Курилов ойуулаабыт түблэтэтэ, кинилэр бастакы оҕолоро этэ, мин бириэмэм суох, ыччат олоҕо чэпчэкигэ суох, дьахтары эрэ итэҕэйэр диэн буолар;
- **от** *предлог суолтатын:* төбө ыарыытыгар эмп (лекарство от головной боли) - төбө эмэ;
- **по** *предлог суолтатын:* маска уһанар (резьба по дереву), таҥыыга инженер (инженер по сборке), уокка сиэтиилэргэ отделение (отделение по ожогам), электроэнергия төлөбүрүгэр кэпсэттилэр (разговор по тарифом) - маһынан уһанар, таҥыы инженерэ, уоттан эчэйи салаата, төлөбүрүн кэпсэттилэр;
- **под** *предлог суолтатын:* гитараҕа ыллыырын сөбүлүүр (поет под гитару)
- гитаранан ыллыырын сөбүлүүр;
- **при** *предлог суолтатын:* при западном ветре/арҕаанҥы үрэр тыалга - арҕаанҥы тыалга.

ОЛ АРААС ТӨРҮӨТТЭЭХ БУОЛУОН СӨП:

1) тарды ситими үтүрүйүү: Екатерина *Захаровна*Ба кыыһа, Серафим *Петровичка* кэргэнэ, *Елена*Ба ийэтэ ыарахан ыарыыттан...

2) нууччалыы падеж халыыбын туруору тылбааһа: киһиэхэ мэхэйдиир (*мешает кому?*), олоххо таптал (*любовь к чему? любит что?*), тапталга билинэр (*признается в чем?*), бурдукка үүнүү үчүгэй (*урожай по пшенице*), маска уһунар (*резьба по дереву*);

3) нуучча тылыгар аат уонна туохтуур салайыытын (*именное управление и глагольное управление*) туруору тылбаастаан бутуйуу: ТаһараБа итэҕэйэр (*вера во что? в Бога, верить кому? верить Богу*), ыччат ханнык идэҕэ интэриэһиргиир (*интерес к чему? интересоваться чем?*), Василица Романовнаны махтанабын (*благодарен кому? Благодарить кого?*).

4) өйдөбүлү кылгатын этии (*метонимия*): көтөргө эмиэ хасааһын табыста (*көтөрү ийтиигэ*), окко хаалыы улахан (*ол үлэтигэр хаалыы*), *литература*Ба ыараханы көрсөбүт (*литератураны буларга*);

5) синоним тыл үөрүйэбин бутуйуу: *ырыа*Ба дьарыктанар (*ырыа*Ба үөрэнэр, эрчиллэр), *уокка* албаата (*уокка ас кээстэ*), *спекта*льгарепетиция түгэнин көрөбүт (*спекта*льга бэлэмнэнэр түгэни);

6) туох да көстөр төрүөтэ суох, үтүктэн туттуу (*по аналогии*). Оннук холобур сахалыы тыллаах саастаах дьон саһатыгар кытта баар буолар: *акка* билэр дьон (*ат быһыытын-майгытын билэр дьон*), *маска* уһанар (*маһынан ону-маны онорор*).

Ханнык да омук тылыгар салайыы ситим биир быраабылата суох, саҥарар үөрүйэххэ олоҕурарын быһыытына, икки тыллаах киһи ону бутуйара куруук баар. Саха тылыгар манньк процесс билигини кэмнэ олус күүскэ барара, халбаҥныыр халыып элбии турара тыл нуорматын улаханньк айгыратар. Ону чинчийэн, ырытан, литературнай нуорматын олохтуурга, олохсутарга элбэх үлэ, уһун кэм наада. Онон билигин Тч үксүгэр бэйэтэ саҥарар үөрүйэбин тутуһар, онтон туох сөбүн-сыһатын быһаарар ыарахан.